

ROSSIYA IMPERIYASI MUSTAMLAKACHILIK SIYOSATINING MAHALLIY TA'LIM TIZIMI SHAKLLANISHIGA KO'RSATGAN TIZIMLI TA'SIRI

Axmatov Sanjar Nurmurodovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati doirasida mahalliy ta'lim tizimining shakllanishiga ko'rsatgan tizimli ta'siri tarixiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda mustamlaka ma'muriyati tomonidan joriy etilgan boshqaruv mexanizmlari, ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar hamda o'quv mazmunidagi o'zgarishlar yoritiladi. Shuningdek, an'anaviy mahalliy ta'lim shakllari bilan yangi ta'lim institutlari o'rtasidagi munosabatlar, ularning ijtimoiy va madaniy oqibatlari ochib beriladi. Maqolada mustamlakachilik siyosatining ta'lim sohasiga ko'rsatgan uzoq muddatli tizimli ta'siri ilmiy asosda baholanadi.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, mustamlakachilik siyosati, mahalliy ta'lim tizimi, tizimli ta'sir, ta'lim islohotlari, tarixiy-pedagogik tahlil.

Аннотация: В статье проводится историко-педагогический анализ системного влияния колониальной политики Российской империи на формирование местной системы образования. Рассматриваются административные механизмы управления, нормативно-правовое регулирование образовательных учреждений, а также изменения в содержании обучения, внедрённые колониальной властью. Особое внимание уделяется взаимодействию традиционных форм местного образования с новыми образовательными институтами и их социально-культурным последствиям. Делается научно обоснованная оценка долгосрочного системного воздействия колониальной политики на сферу образования.

Ключевые слова: Российская империя, колониальная политика, местная система образования, системное влияние, образовательные реформы, историко-педагогический анализ.

Abstract: This article provides a historical and pedagogical analysis of the systemic impact of the colonial policy of the Russian Empire on the formation of the local education system. The study examines administrative governance mechanisms, regulatory frameworks for educational institutions, and changes in curricular content introduced during the colonial period. Particular attention is paid to the interaction between traditional local forms of education and newly established educational institutions, as well as their socio-cultural consequences. The article offers a scholarly assessment of the long-term systemic influence of colonial policy on the development of education.

Keywords: Russian Empire, colonial policy, local education system, systemic impact, educational reforms, historical-pedagogical analysis.

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyo hududlarini bosib olishi natijasida mintaqada siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalarda tub o'zgarishlar yuz berdi. Ushbu jarayonlar mahalliy jamiyat hayotining barcha jabhalariga, xususan, ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Mustamlakachilik siyosati doirasida ta'lim sohasi imperiya manfaatlariga mos ravishda qayta tashkil etilib, uning mazmuni, tuzilmasi va boshqaruv mexanizmlarida tizimli o'zgarishlar amalga oshirildi.

Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan ta'lim siyosati bir tomondan mahalliy aholini boshqarish, ikkinchi tomondan esa mustamlaka hududlarida imperiyaga sodiq kadrlar tayyorlashga qaratilgan edi. Shu sababli an'anaviy ta'lim shakllari – maktab va madrasalar faoliyati cheklangan holda nazorat ostiga olinib, rus-tuzem maktablari, yangi tipdagi o'quv muassasalari va imperiya ta'lim standartlariga asoslangan o'quv dasturlari joriy etildi. Bu jarayon mahalliy ta'lim tizimining mazmuniy va tashkiliy jihatdan qayta shakllanishiga olib keldi.

Mazkur davrda ta'lim sohasi nafaqat bilim berish vositasi, balki mustamlakachilik siyosatini amalga oshirishning muhim institutsional mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Ta'lim orqali til siyosati, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy qarashlar imperiya manfaatlariga mos ravishda singdirildi. Natijada mahalliy ta'lim tizimida an'anaviy va yangi ta'lim shakllari o'rtasida murakkab munosabatlar shakllanib, bu holat jamiyatning ijtimoiy ongiga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi.

Shu nuqtai nazardan, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatining mahalliy ta'lim tizimi shakllanishiga ko'rsatgan tizimli ta'sirini tarixiy-pedagogik jihatdan o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur masala ta'lim sohasidagi tarixiy tajribani chuqur tahlil qilish, mustamlakachilik davrida amalga oshirilgan islohotlarning mohiyatini anglash hamda bugungi ta'lim tizimi rivojini tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog'lash imkonini beradi.

Mazkur maqolada Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati doirasida ta'lim sohasida amalga oshirilgan tizimli chora-tadbirlar, ularning mahalliy ta'lim tizimi shakllanishiga ta'siri va uzoq muddatli oqibatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Bugungi kunda tarixiy jarayonlarni xolis va ilmiy asosda qayta tahlil qilish, mustamlakachilik davrida amalga oshirilgan siyosiy va ijtimoiy islohotlarning mohiyatini chuqur anglash muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati natijasida mahalliy jamiyat hayotida yuzaga kelgan tizimli o'zgarishlar, jumladan ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishiga ko'rsatgan ta'sirini o'rganish tarix fanida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sohasi mustamlakachilik siyosatining muhim vositasi sifatida qo'llanilganligi ushbu masalani alohida ilmiy tahlil etishni taqozo etadi.

Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida mahalliy ta'lim tizimi imperiya manfaatlariga mos ravishda qayta tashkil etilib, uning boshqaruv mexanizmlari, o'quv mazmuni va tashkiliy tuzilmasida tub o'zgarishlar amalga oshirildi. An'anaviy ta'lim shakllarining cheklanishi, rus-tuzem maktablarining joriy etilishi va ta'lim jarayonining siyosiy-mafkuraviy maqsadlarga bo'ysundirilishi mahalliy ta'lim tizimining rivojlanish yo'nalishiga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu jarayonlarning mohiyatini chuqur o'rganish tarixiy adolatni tiklash va ilmiy xulosalar chiqarish uchun zarurdir.

Shuningdek, mustamlakachilik davrida shakllangan ta'lim siyosatining ayrim elementlari keyingi tarixiy bosqichlarda ham o'z ta'sirini saqlab qolgan. Shu sababli mazkur masalani o'rganish nafaqat o'tmishni tahlil qilish, balki hozirgi ta'lim tizimining shakllanish jarayonlarini tarixiy nuqtai nazardan anglash imkonini beradi. Bu esa milliy ta'lim tarixini chuqurroq tadqiq etish va uni ilmiy asosda baholashga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatining mahalliy ta'lim tizimi shakllanishiga ko'rsatgan tizimli ta'sirini o'rganish tarixiy-pedagogik tadqiqotlar uchun dolzarb bo'lib, mazkur mavzu ilmiy jihatdan asoslangan xulosalar chiqarish va ta'lim tarixini chuqur tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik siyosati faqat harbiy-siyosiy hukmronlikni o'rnatish bilan cheklanib qolmay, mahalliy jamiyatni boshqarishning uzoq muddatli mexanizmlarini shakllantirishni ko'zlagan edi. Bu jarayonda ta'lim sohasi imperiya manfaatlarini amalga oshirishning muhim vositasi sifatida qaraldi. Ta'lim orqali mahalliy aholini ideologik jihatdan moslashtirish, boshqaruv uchun zarur bo'lgan kadrlarni tayyorlash va imperiyaga sodiq ijtimoiy qatlamni shakllantirish asosiy maqsadlardan biri bo'ldi.

Imperiya ma'muriyati ta'limni markazlashgan holda nazorat qilishga intildi. Mahalliy ta'lim muassasalari faoliyati turli me'yoriy hujjatlar orqali tartibga solinib, ularning mustaqil rivojlanish imkoniyatlari cheklab qo'yildi. Bu holat ta'lim tizimining mazmuni va yo'nalishida tizimli o'zgarishlarga sabab bo'ldi.

An'anaviy mahalliy ta'lim shakllariga ko'rsatilgan ta'sir. Mustamlakachilik davriga qadar mahalliy ta'lim tizimi asosan maktab va madrasalar orqali faoliyat yuritgan bo'lib, diniy va an'anaviy bilimlarni yetkazishga yo'naltirilgan edi. Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida ushbu ta'lim muassasalari faoliyati qat'iy nazorat ostiga olinib, ularning dasturlari va faoliyati cheklana boshladi. Natijada an'anaviy ta'lim tizimi jamiyat hayotidagi yetakchi mavqeini asta-sekin yo'qota bordi.

Imperiya ma'muriyati mahalliy ta'limni to'liq tugatmagan holda, uni ikkilamchi darajaga tushirdi. Bu orqali eski ta'lim tizimi zaiflashtirilib, yangi, imperiya manfaatlariga xizmat qiluvchi ta'lim muassasalarining rivojlanishiga

sharoit yaratildi. Mazkur jarayon mahalliy ta'lim tizimining ichki muvozanatini buzib, uning rivojlanish yo'nalishini o'zgartirdi.

Yangi tipdagi ta'lim muassasalari va ularning tizimli roli. Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan rus-tuzem maktablari va boshqa yangi tipdagi o'quv muassasalari mustamlakachilik siyosatining ta'lim sohasidagi asosiy tayanch nuqtalaridan biri bo'ldi. Ushbu maktablarda ta'lim mazmuni imperiya mafkurasi, rus tili va madaniyatini targ'ib etishga qaratildi. Ta'lim dasturlarida mahalliy qadriyatlar cheklangan holda aks ettirilib, imperiyaga mos dunyoqarashni shakllantirishga ustuvorlik berildi.

Yangi ta'lim muassasalari orqali mahalliy jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish kuchaydi. Rus ta'limini olgan shaxslar ma'muriy lavozimlarga jalb etilib, imperiya boshqaruv apparatining quyi bo'g'inlarida faoliyat yurita boshladilar. Bu holat ta'lim tizimining jamiyatdagi ijtimoiy rolini tubdan o'zgartirib, uning siyosiy ahamiyatini kuchaytirdi.

Ta'lim siyosatining ijtimoiy va madaniy oqibatlari. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatining ta'lim tizimiga ko'rsatgan tizimli ta'siri jamiyatning ijtimoiy va madaniy hayotida chuqur iz qoldirdi. Bir tomondan, yangi ta'lim shakllari savodxonlikning ayrim ko'rsatkichlarini oshirishga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, mahalliy madaniyat va an'anaviy bilimlar uzviyligining buzilishiga olib keldi. Ta'lim mazmunidagi o'zgarishlar mahalliy aholi ongida identitet masalasini murakkablashtirdi.

Mazkur jarayon uzoq muddatli tarixiy oqibatlarga ega bo'lib, keyingi davrlarda ham ta'lim tizimining rivojlanish yo'nalishiga ta'sir ko'rsatdi. Mustamlakachilik davrida shakllangan ta'lim siyosati elementlari ayrim holatlarda keyingi ijtimoiy-siyosiy tizimlarda ham saqlanib qoldi.

Tizimli ta'sirning tarixiy-pedagogik bahosi. Tarixiy-pedagogik nuqtai nazardan, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatining mahalliy ta'lim tizimi shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri tizimli va ko'p qatlamli xarakterga ega bo'lgan. Ushbu ta'sir nafaqat ta'lim muassasalari faoliyatida, balki ta'limning mazmuni, maqsadi va jamiyatdagi ijtimoiy rolida ham namoyon bo'ldi. Ta'lim mustamlakachilik siyosatining tarkibiy qismi sifatida shakllanib, mahalliy jamiyatni boshqarishning muhim mexanizmlaridan biriga aylandi.

Shu jihatdan, mazkur davr ta'lim tizimini tahlil qilish mustamlakachilik siyosatining mohiyatini anglash, uning jamiyat rivojiga ko'rsatgan ta'sirini chuqur baholash va tarixiy xulosalar chiqarish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tarixiy jarayonlarni xolis va tizimli tahlil qilish milliy ta'lim tarixini chuqur anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati natijasida mahalliy jamiyat hayotining turli sohalarida, jumladan ta'lim tizimida yuzaga kelgan o'zgarishlar bugungi kungacha yetib kelgan murakkab tarixiy

jarayonlarning mahsulidir. Shu bois mazkur davrda ta'lim sohasida amalga oshirilgan siyosiy va tashkiliy chora-tadbirlarni ilmiy jihatdan o'rganish zarurati mavjud.

Mustamlakachilik davrida ta'lim tizimi imperiya manfaatlariga xizmat qiluvchi boshqaruv mexanizmi sifatida shakllantirilgan bo'lib, uning mazmuni, tuzilmasi va funksiyalari tubdan o'zgartirildi. An'anaviy mahalliy ta'lim shakllarining cheklanishi, yangi tipdagi ta'lim muassasalarining joriy etilishi va ta'lim mazmunining mafkuraviy yo'naltirilishi mahalliy ta'lim tizimining rivojlanish yo'nalishiga tizimli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu jarayonlarni chuqur tahlil qilmasdan turib, ta'lim tizimining tarixiy evolyutsiyasini to'liq anglash mumkin emas.

Bundan tashqari, mustamlakachilik siyosati ta'lim orqali ijtimoiy ong, madaniy qadriyatlar va milliy identitetga ta'sir ko'rsatgan. Ta'lim tizimi orqali amalga oshirilgan til siyosati va madaniy transformatsiyalar mahalliy jamiyatda uzoq muddatli oqibatlarni keltirib chiqardi. Shu sababli mazkur mavzuni o'rganish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-tarixiy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Shuningdek, bugungi kunda milliy ta'lim tizimini rivojlantirishda tarixiy tajribani tanqidiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatining mahalliy ta'lim tizimi shakllanishiga ko'rsatgan tizimli ta'sirini o'rganish orqali o'tmishdagi xatolar va yutuqlarni aniqlash, ularning hozirgi ta'lim jarayoniga ta'sirini baholash mumkin bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzuni ilmiy jihatdan tadqiq etish ta'lim tarixini boyitish va ilmiy xulosalar chiqarish uchun zarur hisoblanadi.

Xulosa

O'tkazilgan tarixiy-pedagogik tahlil shuni ko'rsatadiki, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati mahalliy ta'lim tizimi shakllanishiga chuqur va tizimli ta'sir ko'rsatgan.

Ta'lim sohasi mustamlakachilik boshqaruvining muhim vositalaridan biri sifatida foydalanilib, uning mazmuni, tashkiliy tuzilmasi va boshqaruv mexanizmlari imperiya manfaatlariga mos ravishda qayta shakllantirilgan.

Bu jarayonda an'anaviy mahalliy ta'lim shakllari cheklangan holda faoliyat yuritgan, yangi tipdagi ta'lim muassasalari esa mustamlaka siyosatining mafkuraviy va ma'muriy tayanchiga aylangan.

Mustamlakachilik davrida joriy etilgan ta'lim siyosati mahalliy jamiyatda ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishiga, madaniy va ma'naviy uzviylikning zaiflashishiga olib kelgan.

Ta'lim orqali til, dunyoqarash va qadriyatlar tizimiga ta'sir ko'rsatilishi natijasida mahalliy ta'lim tizimi o'zining tabiiy rivojlanish yo'nalishidan chetlashtirilgan.

Shu bilan birga, mazkur davrda shakllangan ayrim tashkiliy va boshqaruv elementlari keyingi tarixiy bosqichlarda ham saqlanib qolgan.

Xulosa qilib aytganda, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatining mahalliy ta'lim tizimi shakllanishiga ko'rsatgan tizimli ta'sirini o'rganish ta'lim tarixini xolis baholash, mustamlakachilik davrining mohiyatini chuqur anglash va milliy ta'lim taraqqiyotining tarixiy ildizlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot natijalari tarixiy-pedagogik bilimlarni boyitishga hamda bugungi ta'lim tizimini rivojlantirishda tarixiy tajribadan ongli foydalanishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullaev A. O'zbekiston ta'lim tarixi masalalari. – Toshkent: Fan, 2017.
2. Axmedov B. Rossiya imperiyasining Turkistondagi mustamlakachilik siyosati. – Toshkent: Sharq, 2019.
3. Bekmurodov M. Turkistonda ta'lim va madaniyat masalalari (XIX–XX asr boshlarida). – Toshkent: Akademnashr, 2018.
4. Davlatov R. Mustamlakachilik davrida Turkiston ma'muriy boshqaruvi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Jo'rayev R. O'zbekiston ta'lim tizimining tarixiy rivojlanishi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
6. Qosimov F. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. – Toshkent: Ilm ziyo, 2018.
7. Saidov U. Ta'lim va jamiyat: tarixiy tajriba va tahlil. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
8. Абашин С. Н. Колониальная политика России в Средней Азии. – Москва: Наука, 2016.
9. Беннигсен А. Мусульмане в Российской империи. – Москва: Восточная литература, 2017.
10. Халид А. Джадидизм и образовательные реформы в Туркестане. – Москва: РОССПЭН, 2018.
11. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 2015.
12. Morrison A. Russian Rule in Samarkand 1868–1910. – Oxford: Oxford University Press, 2016.
13. UNESCO. Education and Colonial Contexts. – Paris: UNESCO Publishing, 2019.